

Kremation och spridning av aska: förändrade begravningsseder i Sverige under sent 1990-tal?

Curt Dahlgren, professor religionssociolog
Jan Hermanson, TD, religionspsykologi

Inledning

Innehållet i denna artikel är en delrapport av en pågående undersökning om ett relativt nytt sätt i Sverige att handskas med aska efter kremerade anhöriga. Utgångspunkten för projektet är iakttagelsen att ett ökat antal människor väljer att sprida aska efter kremerade anhöriga på annan plats än allmän eller privat begravningsplats. Den mest vanliga seden i Sverige är annars att begrava askan i en urngrav eller att sprida askan i en minneslund.

1957 tillät lagstiftningen att sprida askan på annan plats och förfarandet är strikt reglerat. Tillstånd från länsstyrelsen i det län som askan är tänkt att spridas krävs, och länsstyrelsen måste godkänna platsens lämplighet. Ytterligare villkor är att askan behandlas på ett pietetsfullt sätt. I det tillstånd som sedan utfärdas anges att man inom ett visst datum som länsstyrelsen bestämmer skall skicka in ett intyg om och när spridningen skett, bevitnat av två personer. Länsstyrelsen meddelar därefter skattemyndigheten att spridning har skett.

Det finns ingen utförlig statistik som visar att fallen av spridning av aska på annan plats har ökat. Vi vet att under år 2000 var fallen 869 till antal (0.94 % av 93285 avlidna det året). År 2001 var fallen 940 (1.1 % av 93752 avlidna det året). Mycket talar för att fallen kommer att öka.

Den teoretiska utgångspunkten är följande: det har framförts hypoteser om att riter kring döden har genomgått en förändring i det senmoderna samhället (se bl.a. Davies, 2002; Hockey, 2001; Walter, 1999), och i undersökningen kartlägger vi vilka motiv som finns bakom denna nya sed och om särskilda riter utvecklas i samband med spridningen av aska på annan plats. Det senare är kopplat till antagandet att riter kring döden i det senmoderna samhället är präglade av en personlig upplevelse av förlust och saknad, och självvalda symboler och bilder hjälper individen att bearbeta denna förlust och saknad.

Resultaten som presenteras i denna artikel är baserade på relativt få data som bearbetats med en kvalitativ forskningsdesign och analys. Källorna är intervjuer med människor som varit engagerade i spridning av aska efter anhöriga. Intervjuerna rör frågor som val och mening av platsen för spridningen, förhållandet mellan den avlidne och platsen, förhållandet mellan andra ceremonier och askspridningen samt upplevelsen av ceremonin. Efter presentationen av materialet,

avslutas artikeln med några reflektioner om askspridningen som en senmodern rit kring döden.

Data och datainsamling

Ansökningarna om spridning av aska på annan plats, som arkiveras på länsstyrelserna i landet, är utgångspunkten för vår datainsamling. Ansökningarna innehåller varierande uppgifter: förutom namn på anhöriga som ansöker finns ofta uppgifter om motiven för ansökan likväl som uppgifter om platsen för spridning. I vår studie försöker vi också kartlägga olika seder i olika delar av landet och hittills har vi samlat data från Skåne, Jönköpings och Västra Götalands län.

I denna artikel presenteras en analys av data från Skåne län, vilka utgörs av 96 ansökningar från perioden 1979 till 1996. 86 (91 %) av fallen fick tillstånd att sprida askan på annan plats. 63 (67 %) ansökningar gällde män och 33 (35 %) gällde ansökningar för kvinnor. 68 (71 %) ansökningar rörde tillstånd att sprida över vatten, 15 (16 %) ansökningar sökte tillstånd att sprida över privat mark och 6 (7 %) ansökningar rörde tillstånd att sprida över allmän mark. I 64 ansökningar (67 %) framgår att motivet för ansökan om spridning härrör från den avlidne. 48 (50 %) ansökningar berör avlidna som är 68 år eller äldre.

Våra intervjupersoner är hämtade ur ansökningarna som beskrivits här ovan. 25 personer utvaldes och 12 av dem ville medverka i en intervju. 10 av dem nådde vi, nio kvinnor och en man. Intervjuerna var semistrukturerade, dvs. med våra frågor som utgångspunkt fick intervjupersonerna tala fritt om sina upplevelser. Intervjuerna spelades in på band och efter transkribering gjordes en innehållsanalys av svaren med hjälp av datorprogrammen NUDIST och NVivo.

Intervjuerna

Sju av de 10 fallen vi undersökte var avlidna makar och vi intervjuade deras makor. Ett fall var en avliden maka och vi intervjuade hennes make. Ett fall var en avliden son och vi intervjuade hans mor. Slutligen, ett fall var en avliden fader vars dotter vi intervjuade.

Dödsfallet, ceremonier vid dödsfallet och begravning

Även i den lilla grupp av fall som vi undersökte, varierade platsen och omständigheterna för döden. Den mest vanliga platsen för döden är sjukhus, ofta efter längre eller kortare tid av sjukdom. Emellertid, i ett fall rörde det sig om mord och i ett annat fall rörde sig om dödsfall vid jakt. En person avled i Sydamerika och uppgifter saknas om platsen och omständigheterna för dödsfallet.

På frågan om några ceremonier förekom i samband med själva dödsfallet (t.ex. på sjukhuset) svarade en majoritet av intervjupersonerna att så inte var fallet. Emellertid meddelade några intervjupersoner att sjukhuspersonalen lade

fram en Bibel och tände ett ljus vid dödsbädden, men de uppfattade inte detta som någon särskild ceremoni.

I samtliga fall hölls begravningstjänst i kyrka eller kapell för den avlidne. Dock fanns det ingen i gruppen av intervjupersoner som rapporterade traditionella kristna religiösa föreställningar. Våra intervjupersoner tycks inte dela kyrkans syn på begravningen, utan menar uppenbarligen att begravning i kyrka eller kapell av andra skäl är en viktig tradition (se Gustafsson, 2003, kap. 1).

Platsen för spridningen av askan

Beslutet om spridningen av askan härrör i flesta fallen från önskemål från den nu avlidne. Det framgår i sju fall att en diskussion har förts mellan den nu avlidne och anhöriga om spridning av askan efter kremation. I tre av dessa sju fall har en diskussion förts under en lång tid mellan äkta makar. I ett fall bestämde änkan, och motivet för hennes beslut var makens ogillande av kyrkogårdar, och spridning över vatten var lokaliserat till platsen där änkan nu bodde.

Platsen för spridandet är formulerade mer eller mindre detaljerat. När det gäller spridande av aska över vatten är det ibland uttryckt som ”vattnet utanför X” medan det i andra fall är uttalat i detalj: ”i vattnet 300 meter utanför X, vid bojen Y”. Platserna för spridning av aska över mark är i de flesta fall beskrivna i detalj och kartor är bilagda ansökningarna. Enbart i ett fall skedde spridningen över privat mark.

Flertalet av de avlidna vars aska spreds över vatten hade någon form av anknytning till sjö eller hav. I denna grupp fann vi fiskare och sjömän, men också människor som levt vid vatten eller de som hade segling som hobby. I ett fall fann vi att valet av platsen för spridning fungerade som en åminnelse av smekmånaden som ägt rum vid en särskild plats vid kusten. Andra motiv, vilka i vissa fall var sammankopplade med en tillgivenhet till sjö och hav, härrörde från ett ogillande av kyrkogårdar och en ovilja att lämna över gravskötsel till barnen. Några av intervjupersonerna uttryckte också vattnets symboliska betydelse: vatten ses som något evigt och allestädes närvarande. En intervjuperson säger: ”Havet finns liksom hela tiden och det finns oavsett var du befinner dig i hela världen, oavsett om du flyttar på dig till exempel ... så kan du ju alltid gå till havet.”

Ceremonin vid spridningen av askan

Deltagare vid ceremonin är anhöriga och vänner. I fall där askan sprids från båt och där anhöriga inte själva äger båten deltar även besättningen. I vissa fall deltar begravningsentreprenör och i ett fall deltog en präst.

Ansvar för det praktiska utströendet av askan skiftade. In några fall gjorde begravningsentreprenören det, i andra fall agerade anhöriga (en fader, en dotter, en son). I ett annat fall strödde flera anhöriga askan tillsammans. Blommor, en

ensam ros eller en hel bukett, följde askan i vattnet. I ett fall använde änkan liknande blommor som funnits i hennes bröllopsbukett. Vid ett tillfälle lät änkan ”lite sådana där små guldänglar” följa med askan i vattnet. Vid tillfälle då askan spreds över privat mark var ceremonin mer återhållen. Fallet gäller en död son där enbart föräldrarna var med när askan spreds.

I de flesta fall förekommer diktläsning av anhöriga eller begravningsentreprenörer vid spridning över vatten. I det fall där en präst deltog lästes en bön. Regelrätta tal förekommer inte. Både andlig och sekulär musik förekommer vid spridningen. Vid ett tillfälle spelade ett barnbarn trumpet (”Närmare Gud till dig”) från stranden. I fallet med spridning över privat mark lästes ”Fader vår” och föräldrarna tog avsked av sonen genom att säga ”Adjö med dig NN”.

Upplevelsen av ceremonin

Sex av intervjupersonerna meddelade positiva upplevelser av ceremonin med askspridningen. De upplevde den som högtidlig eller mycket högtidlig. Tre av intervjupersonerna menar också att askspridningen var den slutliga punkten i en lång process som startat med dödsfallet på sjukhuset och en av intervjupersonerna uttrycker det så här:

Egentligen är det många slut på det här. Dels är det ju slut när man sitter på sjukhuset, och sen är det ju en sorts farväl eller vad man ska säga i kyrkan. ... Det blir kanske många, ja många slut eller vad man ska säga, men detta var naturligtvis det allra sista därför att ... när man då tar ut askan och hela den biten att ... där blir det det sista. Jag upplevde det som positivt, ja.

Intervjupersonerna tillfrågades också om den egna döden och hur man ska förfara med kvarlevorna. Fem av intervjupersonerna uttryckte en önskan om att kremeras och att askan skall spridas på annan plats än begravningsplats. Personerna delar skälen med de avlidna anhöriga: de ogillar kyrkogårdar därför att dessa ”varit rena urskogen” eller så vill de inte överlämna ansvaret av gravskötsel till barnen.

Platsen för spridningen som en plats för åminnelse av den döda

Anhöriga som spridit askan efter sina kremerade nära har naturligtvis ingen grav att gå till, men det framgår av våra informanter att platsen för spridningen fungerar som en plats för åminnelse av den döde. De som har spridit askan över vatten söker sig nära platsen för spridningen. En av våra intervjupersoner säger om platsen för spridningen av askan efter sin maka:

... min fru dog på nyårsafton och vi åker alltid ner på nyårsafton på förmiddagen till X. ... och så har vi stannat till på X och tagit gemensam fika och då har vi ju då ... mina föräldrar min syster och hennes man har följt med ner och även min farmor, så att det har blivit en liten familjeutflykt kan man säga.

En familj, som spridit askan över den egna privata marken har andra ceremonier:

Vi strödde askan därute på en äng som vi har här. Och den är så att vi kan från vårt badrumsfönster titta ner över detta och där har vi ju blommor ... varje fredagskväll tänder vi ett ljus där när det är den mörka årstiden så att säga och sådant, som då lyser två och ett halvt dygn.

Spridning av aska och studier av riter

Med de få fall vi hittills har i vår studie är det riskfyllt att dra några slutsatser om spridning av aska som en senmodern rit. Följande reflektioner ska ses som ett *förslag* till fortsatt tolkning av våra data.

När det gäller en definition av rit, menar vi att det är viktigt att understryka att en rit inte bara är en föreställning utan också en medveten och frivillig handling (Rothenbuhler, 1998, s 7f). Riten kan alltså ses som ett dramaturgiskt fenomen. Deltagandet i en rit kan betyda en förändring i deltagarnas beteende och en rörelse mot en icke-vardaglig sfär (Goffman, 1988). Vi har sett i vårt material att anhöriga är djupt engagerade i ceremonin kring spridningen och att de funnit denna högtidlig – definitivt en icke-vardaglig upplevelse. Emellertid vet vi mindre om det ideologiska innehållet bakom genomförandet av ceremonin.

Skapar riten mening? Ronald Grimes menar att en av ritens funktioner är att bevara personlig kontroll vid händelser som födelse och död. Enligt honom är ”rite of passage ... a set of symbol-laden actions by means of which one passes through a dangerous zone, negotiating it safely and memorably” (2000, s. 6). En sådan kontroll är möjlig med riten (som kan vara individuellt utformad) och från denna process skapas mening. Grimes pekar också på att återberättandet av riten kan fungera som en upprepning av denna, vilket ytterligare förstärker dess mening (möjligen har våra intervjuer med deltagarna denna funktion!).

Spridningen av aska efter kremerad anhörig är inte formaliserad varken som ideologi eller handling. De anhöriga skapar akten, möjligen med stöd av den avlidnes önsknings. Enligt Grimes tillhör motiven för spridningen av aska en grupp av motiv han kallar ”releasing, integrating, embracing death’s finality (s. 220). Den avlidne lämnas över till marken eller vattnet som en symbolisk akt av befrielse. Akten hjälper också de anhöriga att symboliskt förstå dödens slutgiltighet.

De traditionella symboliska gestaltningarna saknas vid spridningen av aska. Detta är en tydlig observation. Tony Walter har förmodligen rätt när han påstår att referensramen i både döden och livet ”is no longer God but man; death is seen as the end of the person’s life rather than the beginning of a life in heaven” (1997, s. 166). Symbolerna som används vid spridningen av aska är hämtade från eller relaterade till den avlidne. I de flesta fall är symbolerna förbundna med vatten eller till platser med stor betydelse för den avlidne och de anhöriga. Användandet av immanenta symboler istället för traditionella tidlösa och transcendent symboler är tydligt.

Det är alltså möjligt att se det privata omhändertagande av askan efter kremerade som en senmodern rit kring döden. Avsikten med handlingarna som utföres är att hantera och strukturera en process, en händelse, värderingar eller att skapa en situation av mening, vilken omfattar den avlidnes önskemål. De anhöriga personifierar sina erfarenheter av förlust och saknad genom spridningen av askan och gör ceremonin meningsfull genom självvalda bilder och handlingar, vilket hjälper dem att hantera förlusten och saknaden.

Referenser

- Davies, D. (2002). *Death, ritual and belief* (2:a uppl.). Continuum: London, New York.
- Goffman, E. (1988) *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Grimes, R. L. (2000). *Deeply into the bone. Re-inventing rites of passage*. Berkeley: University of California Press.
- Gustafsson, G. (2003). *När det sociala kapitalet växlas in: Om begravningar och deltagandet i begravningar*. Lund Studies in Sociology of Religion 4. Lunds universitet: Lund.
- Hockey, J. (2001). Changing death rituals. I *Grief, Mourning and Death Ritual* Ed. Jenny Hockey, Jeanne Katz och Neil Small. Buckingham: Open University Pres.
- Rothenbuhler, E. W. (1998). *Ritual communication: From everyday conversation to mediated ceremony*. Thousands Oaks: Sage Publications.
- Walter, T. (1997). "Secularization". I *Death and bereavment Across Cultures*. Ed Collin Murray Parkes, Pittu Laungani and Bill Young. London and New York: Routledge.